

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ

Τό θαῦμα καί ἡ τραγωδία

*Τό Εἰκοσιένα ἀπό τόν κόσμο τοῦ Ὀμήρου
στήν παγκόσμια ἐπαρχία*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ-ΔΟΚΙΜΙΟ

- 1979 *Έλληνισμός και Δύση στό στοχασμό του Σεφέρη*, Κέδρος, β' έκδοση 1995
- 1983 *Προφορική παράδοση και όμαδική δημιουργία. Τό παράδειγμα του Καραγκιόζη*, Κέδρος, δ' έκδοση 2008
- 1985 *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οί ρίζες και οί μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Κέδρος, δ' έκδοση 2008
- 1989 *Τό πρόβλημα τής παράδοσης*, Στιγμή, β' έκδοση Νεφέλη 2003
- 2003 *Η τρελή σοφία ή τά άνίερα ίερά*, Νεφέλη

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

- 1995 *Σάν Μυθιστόρημα*, Κέδρος, ζ' έκδοση 2010
- 2000 *Έμεις οί Άλλοι*, Κέδρος, γ' έκδοση 2010
- 2007 *Τό βιβλίό του έργου και του χρόνου*, Κέδρος

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

- 2009 *Ένας χωρικός στή Νέα Υόρκη*, Ίνδικτος
- 2011 *Τό ζητούμενο του άνθρώπου*, Έκδόσεις Πατάκη
- 2014 *Ό νεοελληνικός διχασμός και τό μυστήριο τής τέχνης. Ξαναβλέποντας δύο ταινίες του Λάκη Παπαστάθη*, Έκδόσεις Πατάκη
- 2015 *Γυρεύοντας στήν έξορία τήν πατρίδα σου*, Έκδόσεις Πατάκη
- 2018 *Ό Παπαδιαμάντης, ή Ελλάδα και ό κόσμος μας. Διάλογος φιλίας μέ τόν Λάκη Προγκιδή*, Έκδόσεις Πατάκη
- 2019 *Ένα άστόπαιδο στό σχολειό του Καραγκιόζη*, Έκδόσεις Πατάκη

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ

Τό θαῦμα
καί
ἡ τραγωδία

*Τό Εἰκοσιένα ἀπό τόν κόσμο
τοῦ Ὁμήρου στήν παγκόσμια ἐπαρχία*

ΕΚΛΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια
Γιάννης Κιουρτσάκης, *Τό θαύμα καί ή τραγωδία: Τό Εικόσινα από
τόν κόσμο τοῦ Όμήρου στήν παγκόσμια έπαρχια*
Υπεύθυνη έκδοσης: Υβόνη Καρύδη
Επιμέλεια-διορθώσεις: Ευαγγελία Δάλκου
Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης
Φωτογραφίες: σελ. 95 Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου, Ουάσινγκτον,
σελ. 102 *El Greco, The Penitent Magdalene, 1576-7, oil on canvas,*
Museum of Fine Arts, Budapest, Hungary. © Fine Art / Corbis via
Getty Images / Ideal Image
Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)
και Γιάννης Κιουρτσάκης, Αθήνα, 2020
Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη,
Αθήνα, Οκτώβριος 2020
ΚΕΤ Δ331 ΚΕΠ 833/20 ISBN 978-960-16-9135-0

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΡΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β΄ ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στόν Κωστή,
πού ὅσο κι ἄν τόν λένε «ἀρχαῖο»,
εἶναι ἡ μαγιά τοῦ μέλλοντός μας

ΔΕΝ ΕΧΩ ΤΗΝ ΑΕΙΩΣΗ νά πῶ κάτι καινούργιο γιά τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση – τά περισσότερα ἔχουν εἰπωθεῖ καί θά εἰπωθοῦν ἀπό ἄλλους, ἀσύγκριτα ἀρμοδιότερους. Ἀλλά αἰσθάνομαι τήν ἀνάγκη νά στοχαστῶ, λιγότερο μέ τίς μετρημένες ιστορικές μου γνώσεις καί πιό πολύ μέ τήν παράδοξη γνώση τήν ὁποία χαρίζει ἡ λογοτεχνία, τί εἶναι αὐτό τό θαῦμα μέσα στό ὁποῖο φωλιάζει ἐξαρχῆς τό σπέρμα τῆς τραγωδίας: αἰφνης ἡ πιό ἀρχαία χώρα τῆς Εὐρώπης, πού τή νόμιζαν νεκρή, ἀνασταίνεται ἀπό τίς στάχτες της. Κι ὡστόσο, τό θαῦμα δέν θά πάψει νά ὑπονομεύεται, νά ματαιώνεται – ἀλλά καί νά ξαναγεννιέται – πάλι καί πάλι στά διακόσια χρόνια τοῦ ἐλεύθερου νεοελληνικοῦ βίου. Τί σημαίνει γιά ἐμᾶς, τοὺς σημερινούς Ἑλληνας, τούτη ἡ ριζική τομή στήν τρισεχιλιόχρονη πορεία αὐτῆς τῆς χώρας; Τί ἀντιπροσωπεύει γιά τή διαχρονική Ἑλλάδα μιά τόσο συνταρακτική ρήξη στόν ἀρχέγονο τρόπο τοῦ κοινοῦ μας βίου; Πόσο βαθιά αὐτή μᾶς μεταμόρφωσε μέσα σέ δύο αἰῶνες; Τί κερδίσαμε καί τί χάσαμε ἀπό τή στιγ-

μή πού ένταχθήκαμε κατ' ανάγκην στή χορεία τῶν ἔθνῶν τῆς νεωτερικῆς Εὐρώπης; Ἄραγε οἱ έντυπωσιακές πρόοδοι πού πετύχαμε ἀπό τότε, μέσ' ἀπό μύριες δοκιμασίες, διαψεύσεις, ἀντιφάσεις καί καταστροφές, δικαιώνουν τήν ὑπαρξή μας στόν σημερινό κόσμο; Καί τί μπορεῖ νά μάθει τούτη ἡ ἱστορία στήν Εὐρώπη γιά τόν ἴδιο της τόν ἑαυτό;

Ἀλήθεια, τί ἔσπρωξε τούς Ρωμιούς τοῦ 1821 σ' ἓνα τόσο παράτολμο ἐπαναστατικό ἐγχείρημα, μέ τήν ἀβέβαιη προσδοκία ὅτι θά τούς ἐπέτρεπε νά ξαναγίνουν Ἑλληνες; Ἐπρόκειτο γιά ἄλλα στό κενό. Ξεσηκώνονταν ἐνάντια σέ μιά παρακμασμένη Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, ἀλλά πανίσχυρη σέ σύγκριση μ' ἐκείνους πού δέν διέθεταν μήτε κράτος, μήτε διοίκηση, μήτε στρατό. Καί ζητοῦσαν τή βοήθεια τῆς Εὐρώπης, ἀπό τήν ὁποία –τό πράγμα ἦταν ἐξαρχῆς ξεκάθαρο– κρεμόταν ἡ ἔκβαση τῆς ἐξέγερσῆς τους. Τί ἀφροσύνη σ' ἓναν καιρό ὅπου οἱ δημοκρατικές προσδοκίες τίς ὁποῖες εἶχαν ἐμπνεύσει στούς λαούς ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση καί ὁ Ναπολέων Βοναπάρτης κατέρρεαν μέ τήν παλινόρθωση τῆς παλαιᾶς τάξης πραγμάτων καί τήν ὑπερίσχυση τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, πού ἀπαγόρευε κάθε ἐπαναστατικό κίνημα καί κάθε διεκδίκηση ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας! Κι ὅμως οἱ Ἑλληνες ρίχτηκαν μόνοι στόν δικό τους «ἱερό» καί ἀπεγνωσμένο Ἄγώνα. Καί ὑπέμειναν σφαγές, λιμούς καί ἐξανδραποδισμούς πόλεων καί χωριῶν. Καί ἄντεξαν μιάν ὀχτάχρονη φριχτή δοκιμασία, σημαδεμένη ἀπό ἀσύλληπτους ἥρω-

ισμούς και συγκλονιστικές ανθρωποθυσίες, αλλά και από απερίγραπτες θηριωδίες και τών δύο εμπόλεμων. Ήταν πραγματικά μιά πρωτόγονη άλληλοσφαγή, πού από τή μιά θύμιζε τούς παλιούς θρησκευτικούς πολέμους τής Εὐρώπης και από τήν ἄλλη προμηνούσε τίς ἔθνοκαθάρσεις τοῦ 19ου και τοῦ 20οῦ αἰώνα. Πολύ περισσότερο πού οἱ ἴδιοι οἱ ἐπαναστάτες διχάζονταν και ἄλληλοσκοτώνονταν συνεχῶς – οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις ἀποτέλεσαν δομικό σύνδρομο τῆς Ἐπανάστασης και δέν ἔμελλε πιά νά σταματήσουν. Καί ἀναρωτιέσαι πάλι πῶς ὁ ἑτερόκλητος κόσμος τῶν διασκορπισμένων Ἑλλήνων ἐκείνου τοῦ καιροῦ –οἱ κλεφταρματολοί και οἱ δημογέροντες, οἱ κοτζαμπάσηδες και οἱ χωρικοί τῆς Ρούμελης και τοῦ Μοριᾶ, οἱ καραβοκυραῖοι και οἱ ναῦτες τοῦ Αἰγαίου, οἱ ἔμποροι, λόγιοι και πολιτικοί τῆς Διασποράς σέ Ἀνατολή και Δύση– πῶς, λέω, ὄλοι αὐτοί και τόσοι ἀκόμα κατάφεραν νά ἐνωθοῦν κάτω ἀπό τή σημαία τοῦ Εἰκοσιένα. Τά αἷτια πού ὀδήγησαν ἐκεῖ, γιά τά ὁποῖα θά ἐρίζουν πάντα οἱ ἱστορικοί, εἶναι ἀσφαλῶς περίπλοκα και πολλαπλά. Ὅμως, κάτω ἀπ’ ὅλα, θά βρῖσκουμε πάντα δύο θεμελιακά στοιχεῖα πού συνθέτουν ἀξεχώριστα ἕνα κοινό συλλογικό ἦθος: τή ρωμαίικη-ἑλληνική γλώσσα και τό χριστιανικό ἑλληνορθόδοξο θρησκευμα. Αὐτά διαμόρφωσαν τό πρόπλασμα ἑνός νέου «ἐθνικοῦ» πολιτισμοῦ μέσα στήν πολυεθνική Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία. Ἀλλά, γιά νά ἔρθει στό φῶς αὐτό τό «νέο», χρειάστηκε νά βγεῖ ἀπό τό καβούκι της ἡ

ἀρχαϊκή ἀγροτική κοινότητα τῆς ἑλλαδικῆς ἐνδο-
 χώρας: νά περάσει ἀπό τήν αὐτάρκεια μιᾶς οἰκονο-
 μίας ἐπιβίωσης στόν ἐκχρηματισμό καί τό ἐμπόριο·
 νά γνωρίσει ὁ Ρωμιός ἀπό πιά κοντά τόν ἄλλον
 – Τοῦρκο, Ἀλβανό, Σλάβο ἢ Φράγκο· καί οἱ παρα-
 δοσιακές νοοτροπίες του νά μπολιαστοῦν, περισσό-
 τερο ἢ λιγότερο πετυχημένα, ἀπό τίς νέες ιδέες πού
 ἔρχονταν ἀπό τήν Εὐρώπη. Ἕνας καινούργιος κό-
 σμος ἀναδυόταν ἀπό τόν παλιό καί ἀποζητοῦσε τήν
 αὐτονομία του.

Ὅπωςδὴποτε, μετά τή Ναυμαχία τοῦ Ναυαρί-
 νου, ὁ ὀμφάλιος λῶρος πού συνέδεε τή χώρα μέ τήν
 Ἀνατολή ἀποκόβεται· καί ἡ ἀδιαμόρφωτη νεοελλη-
 νική κοινωνία δέν θά πάψει ἀπό τότε νά στρέφε-
 ται πρός τήν Εὐρώπη. Ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται αὐτό
 πού εἶχε φανεῖ ἀπό τήν ἀρχή: ὅτι τό Εἰκοσιένα ἦταν
 ἕνα γεγονός εὐρωπαϊκό, πού ἐγκαινίασε στήν ἡπει-
 ρό μας τόν διαμελισμό τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρα-
 τίας.

Ἀλλά γιά τήν Ἑλλάδα αὐτό τό γεγονός ὑπῆρξε
 κυριολεκτικά μιᾶ κοσμογονία: ἕνα ἐθνικό κράτος,
 πρωτόγνωρο γιά ἐκείνην, πού εἶχε διανύσει μιᾶ πο-
 ρεία τριάντα αἰώνων, ἀναδύεται αἴφνης σέ μιᾶ χώ-
 ρα ρημαγμένη, καθημαγμένη, βυθισμένη στήν ἐμ-
 φύλια βία καί τήν ἀναρχία· μέ μιᾶ λέξη, ἀπό τό χά-
 ος. Σάμπως ἡ δεύτερη γέννηση αὐτοῦ τοῦ τόπου νά
 καθρέφτιζε, σέ ἀπόσταση χιλιάδων χρόνων, τήν πρῶ-
 τη: ἄραγε ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα δέν εἶχε κι ἐκείνη ἀνα-
 δυθεῖ ἀπό ἕνα παρόμοιο χάος πολέμων, κατακτήσε-

ων, σφαγῶν, καταστροφῶν καί καταρρεύσεων – ἓνα χάος ἱστορικό, πού δέν ἀποκλείεται νά ἄφησε τό χνάρι του στή μυθική κοσμογονία τοῦ Ἡσιόδου; «Ἐπέστρεφα, σχεδόν φυσιολογικά, στούς Πελασγούς πού ἔτρωγαν βελανίδια καί στούς θεούς τῆς Ἀρκადίας πού εἶχαν κεφάλια λύκων» (!), γράφει ὁ Ἐντγκάρ Κινέ (Edgar Quinet), ὅταν ἐπισκέπτεται τήν Ἑλλάδα στό τέλος τῆς Ἐπανάστασης, ἀντικρίζοντας ἓνα τοπίο ἔρημο, σκελεθρωμένο, πού θυμίζει «ἀνοιχτό ὀστεοφυλάκιο».

Ἦταν ὀλοφάνερο: σωστή ἄβυσσος χῶριζε τούς δύο κόσμους. Ἀπό τή μιά, ἡ Εὐρώπη: μιά γεωπολιτική καί πολιτισμική ὄντοτητα πού, ἄν χρωστάει στήν ἀρχαία Ἑλλάδα τό μυθικό της ὄνομα, κυφορεῖται, πολλούς αἰῶνες μετά τόν καταποντισμό τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, στά χρόνια τοῦ Καρλομάγνου καί τοῦ μακροῦ Μεσαίωνα, ἀνθίζει στήν Ἀναγέννηση, ὠριμάζει μέσ' ἀπό πολέμους, ἀνακαλύψεις νέων ἡπείρων καί ἐπιστημονικές κατακτήσεις, ἀκτινοβολεῖ σέ Ἀνατολή καί Δύση μέ τόν Διαφωτισμό καί τή Γαλλική Ἐπανάσταση καί κυριαρχεῖ χάρι στή βιομηχανική ἐπανάσταση καί τήν ἀποικιοκρατία στίς τέσσερις γωνιές τοῦ κόσμου. Ἀπό τήν ἄλλη, ἡ Ἑλλάδα: χώρα μικρή, φτωγή, κατακερματισμένη, διχασμένη ἀνάμεσα στόν πλειοψηφικό ἀγροτικό πληθυσμό τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, πού δοκιμάζεται κι αὐτός ἀπό κοινωνικές ἀντιθέσεις, καί στίς μειοψηφικές ἐλίτ τῶν Φαναριωτῶν, τῶν ἐμπόρων, τῶν λογίων καί τῶν ἡγεμόνων, πού ἔρχονται

από τὰ Ἐπτάνησα, τὴν Ἰταλία, τὴ Μολδοβλαχία, τὴν τσαρική Ρωσία... Αὐτός ὁ διχασμός θά διαιωνιστεῖ στή διαρκῆ ἀντιπαλότητα ὀπλαρχηγῶν καὶ πολιτικῶν κατὰ τόν Ἄγωνα καὶ θά σημαδέψει βαθιά τὴ διαδρομὴ τῆς νέας Ἑλλάδας.

Μᾶς φαίνεται σήμερα παράξενο ὅτι, σύμφωνα μέ πάμπολλες ξένες μαρτυρίες πού βλέπουν τό φῶς στούς ἀτέλειωτους χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, λίγοι Ρωμιοὶ γνώριζαν τὴν ἱστορία τῶν ἀρχαίων τους προγόνων: γιὰ κείνους, ἡ καταγωγή τους, ὅπως καὶ τὰ παμπάλαια μνημεῖα πού τοὺς περιστοιχίζαν, ἀνῆκαν σέ μιὰ μυθική παράδοση, πού διαιωνιζόταν κάποτε στίς ἀφηγήσεις τους. Καὶ ἀκόμα πῶ ἀγνωστη τοὺς ἦταν ἡ Εὐρώπη, μέ τὴν ὁποία ἔρχονταν σέ ἐπαφή χάρη στούς δυτικούς περιηγητές πού πλήθυναν ἀπό τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ πέρα. Ἀπό αὐτούς προπάντων ἄκουγαν γιὰ τὴ μεγαλοσύνη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πού τοὺς ἔκανε περήφανους, κεντρίζοντας κάποτε μέσα τους τὴν ἐπιθυμία νά φανοῦν ἀντάξιοί τους. Ἔτσι εἰσχωροῦσαν βαθμιαῖα στή λαϊκὴ ἀντίληψη οἱ ιδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ – ὅπως τό μαρτυροῦν τόσα περιστατικά: ἀπό τὴ συνάντηση τοῦ Γάλλου περιηγητῆ Σουαζέλ-Γκουφφιέ (Choiseul-Gouffier) μ' ἓναν ρακένδυτο καλόγερο τῆς Πάτμου, πού τόν ρωτᾷει ἂν ζοῦν ἀκόμα ὁ Βολταῖρος καὶ ὁ Ρουσσώ, «αὐτοὶ οἱ εὐεργέτες τῆς ἀνθρωπότη-
τας» ὡς τόν λόγο τοῦ Κολοκοτρώνη ὅτι «ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση [...] ἄνοιξε τὰ μάτια τοῦ κόσμου» καὶ τό αἶτημα τοῦ Μακρυγιάννη νά κυβερνηθεῖ μέ

«Σύνταμα» ή Ἑλλάδα: μιά λέξη στήν όποία ὅμως ἐκεῖνος ἔδινε μιάν ὀλωσδιόλου διαφορετική σημασία ἀπό τούς φιλελεύθερους ριζοσπάστες, ἀφοῦ ἐννοοῦσε τό Σύνταγμα ὄχι ὡς «ἀνθρώπινον ἔργο [ἀλλά ἔργον] τοῦ Θεοῦ».¹

1. Βλ. τό ἐξαιρετικά τεκμηριωμένο βιβλίό τοῦ Νίκου Θεοτοκά *Ο βίος του στρατηγού Μακρυγιάννη, απομνημόνευμα και ιστορία*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012. Τή στάση αὐτή ὁ συγγραφέας τή χαρακτηρίζει εὐστοχα ὡς «ἀρχαϊκό συνταγματισμό».